

lemeálmmuga ja
demænssa
Nuorttarijkajn

Nordens
välfärdscenter

Iemeálmmuga ja demænssa Nuorttarijkajn

Almodum
Nordens välfärdscenter / Nuorttarijkaj álkkádusguovdásj
© Basádismáno 2019

Prosjæktajådediddje: Lars Rottem Krangnes

Tjálle: Lars Rottem Krangnes

Vásstediddje almodiddje: Eva Franzén

Foto: Carl-Johan Utsi, Alamy Stock Photo

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Guossidimadræssa: Drottninggatan 30
Telefåvnnå: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Telefåvnnå: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org

Diehtotjállusav máhttá dáppet viedtjat:
nordicwelfare.org/publikationer

Sisadno

Sisadno	3
Ávddåbágo.....	5
Álgadibme máhttodilláj.....	8
Iemeálmmuga Nuorttarijkajn	8
Iemeálmmuga ja demænssa.....	9
Iemeálmmuga, demænssa ja nuorttarijkalasj álkkádussebrudagá	10
Iemeálmmukperspektivva nuorttarijkalasj demensa aktisasjbargon	14
Hásstalusá ja oajvvadusá juohkusijs vuostasj nuorttarijkalasj konferánsan iemeálmmugij ja demensa gáktuj	18
Hásstalus 1	18
Vánes diedo riektáj birra ja majt da merkahí, suohkanij ja riektáguoddij gaskan	18
Oajvvadus.....	18
Hásstalus 2	20
Vánes máhtudahka gielan ja kultuvran suohkanijn.....	20
Oajvvadus.....	20
Hásstalus 3	21
Vánes ræjdo bæjválasj bargon ja ræjdo maj dåjmav ávddånahti	21
Oajvvadus.....	21
Hásstalus 4	22
Gåktu joarkkep nuorttarijkalasj aktisasjbargujn iemeálmmugij ja demensa ássij?	22
Oajvvadus.....	22
Girjálasjvuhta	24
Policydokumenta ja web-ressursa	26

Åvddåbágo

Nuorttarijkalasj aktisasjbarggo sosiálpolitihkalasj ássijin iemeálmmukperspektivvajn la buorre buokkulvis nuorttarijkalasj ávkken. La sahka viehka unna juohkusijs, ríkjajn gánnå viehká álu juohki hásstalusájt vuorastuvvam álmmugij, barggij vánesvuodajn ja vijdes geográfafalasj gaska.

Nuorttarijkaj aktisasjbarggo demænssaássijin, dav mav Nuorttarijkaj álkkadusguovdásj koordineri, la vuosedam dárbbó la åttjudit máhttovuodov, systematiserit vásádusáj lánudallamav ja arienáv tsieggit gánnå dágástallá mij la buorre sujto ja hukso sámijda ja inuihtajda gejna la demænssa. Vájllu dutkam ja evidænssavuodo mij guosská sujttuj ja huksuj sámijs ja inuihtajs majna la demænssa, valla sihke Suoman, Vuonan, Svierigin ja Ruonáednamin li muhtem dákma ja dutkamprosjevta jádon.

Dán diedádusán lip gávnadimijt ja oajvvadusájt tjoahkkim ma båhtin juogosbargos vuostasj nuorttarijkalasj konferánsas man fádda lij iemeálmmuga ja demænssa. Konferánssa lij Staaren (Östersund) tjavtjan 2018 ja ásadiddje lidjin Nuorttarijkaj álkkadusguovdásj, Region Jämtland Härjedalen ja sáme ávvojahke Staare 2018. Loahppabåhtusijda ja oajvvadusájda gulluji duola degu makkir praktihkalasj dákma ja rievddadusá li dárbulattja vaj ulmutja iemeálmmukduogátjijn ja demensajn lulun máhttet buorep dárjav ja dievnastusáv nuorttarijkalasj suohkanij oadtjot, man láhkáj máhttep máhtojt suohkanij juohket ja lenaj/fylkaj rastá, jali man láhkáj ådå diedoijt praktihkalattjat implementieri. Barggojuohkusa vuojno li Nuorttarijkaj álkkadusguovdátjis tjoahkkiduvvam, valla dajn ælla vuorodime jalik ávttjimusá mijá bieles.

Nuorttarijkaj álkkadusguovdátja barggogåhttjom la doarijot álkkadusåvddånahttemav Nuorttarijkajn navti jut tjoahkki ja juogat diedoijt ja dahká arienájt værmádagájda ja dutkamaktisajbargon. Gidá jagen 2019 vuododuvvaj nuorttarijkalasj værmádahka iemeálmmugij ja demænssaj, danna oassálassti oajválattja, dutke ja bargge sujto- ja huksoámmádij Suoman, Vuonan, Svierigin ja Ruonáednamin.

Dát diedádus la ájádaláduvvam liehket vuodon dágástallamijen gáktu vuorodit nuorttarijkalasj aktisasjbargov iemeálmmugij ja demensajn, ja bájkálasj ja sisrikkalasj dágástallamijda dákmaj birra suohkanij ja nasjonála dásen. Váj galggá oajvvadusáj duogátjav

dádjadit de diedádus álgaduvvá tjielggimijن máhttodiles
iemeálmmugij ja demensa birra.

Eva Franzén
Direkterra
Nuorttarijkaj álkkádusguovdásj

Lars Rottem Krangnes
Prosjæktajådediddje

Álgadibme máhttodilláj

Iemeálmmuga Nuorttarijkajn

Nuorttarijkajn li guokta iemeálmmukjuohkusa: sáme Suoman, Vuonan ja Svierigin ja inuihta Ruonáednamin. Sáme háldadimguovlo Nuorttarijkajn li niellja suohkana Suoman¹, 12 suohkana Vuonan ja 25 suohkana Svierigin, akta dájs la Stockholm. E gávnu almulasj lågo dasi galla sáme gávnuji Nuorttarijkajn, valla dábálasj árvustallama milta li Vuonan 50 000 – 65 000, 20 000 - 40 000 Svierigin ja birrusij 8 000 Suoman. Ruossjan li suláj 2 000 sáme. Ruonáednamin li inuihta ieneplågon, suláj 87 % badjelasj 56 000 viesajdiddjijs.

Suohkanijn ma li sáme háldadimguovlo Suoman, Vuonan ja Svierigin li sierra gájbbádusá, valla guhtik rijkan li sieradusá daj gaskan. Duola degu mágattá sámijen liehket riektá ávddåskåvllådåjmajda ja boarrásij sujttárijj ållåsap jali muhtem mudduj sámegiellaj, riektá gielasa adnet gå guládalli guovlo suohkanijn jali oajválattjaj.

Divna nuorttarijka sámijt ja inuihtajt adni iemeálmmugin, valla dåssju Vuodna ja Danmárkko li vuolláj tjállám AN-organisasjávnå ILO-tjielgidusáv nr. 169, [Indigenous and Tribal Peoples Convention](#), ja li stuorra sieradusá danna gáktu rijka praktihkalattjat organisieriji ja ållidahti iemeálmmugij riektájt. [AN globála mihto guodelis ávddånahattmij ja ávddånimageda Agenda 2030](#) guoská gájka ländajda Nuorttarijkajn. Dánna iemeálmmuga ja doajmmahiereduvvam ulmutja gulluji vuoroduvvam juohkusijda.

Sáme² ja Ruonáednama histåvråjn li säemmilágásjuoda ja ieredusá koloniála histåvråjs ietjá værálda iemeálmmuksebrudagáj gáktuj. Ájnnasit nuorttarijkaj sámeguovlo gáktuj la sebrudahka ja nasjonállastáhtaj álkkádusuogádahka ietjálágásj gå buohtastahttá iemeálmmukguovloj USA:n ja Australian.

Aktisasj ássje alleværálda ländajda majna li iemeálmmuga la ållusa sijájs gejn la iemeálmmukduogásj li jáhtåm stuorra stádajda

¹ Ohcejohka suohkan sámegielak álkkádusdievnastusájt oasstá guovtet suohkanijns Nuorttalij-Vuonan.

² Sábme, skándinavia gielajda Sameland, la namma sámij histåvrålasj árromguovlojda nuorttasámegiellaj. Guovlon ælla formalalasj ráje.

mañemus 50- 60 jagijn. Dåppe máhtti liehket ållu vuojnnemahtes unneplåhko.

Iemeálmmuga ja demænssa

Prinsihpan ij gávnnu tjoahkkiduvvam dutkam jali máhtto makkir dille la Nuorttarijkaj sámijen ja inuihtajn gejn la demænssa, jali gallásin la demænssa ja iemeálmmukduogásj, nasjonála dásen. [HALDI dutkamprosjevta \(2018-2019\) Ubbmema universitiehtan Svierigin](#) ulmme la dahkat vuostasj kártilav duola degu danna man dábálattja li neurodegeneratijvalasj dile sámij ja dáttjaj gaskan Svieriga biele sámen.

Unnep dutkama, duola degu Canadian ja Australian, gætjodi jut ulmutja gej la iemeálmmukduogásj vaháguvvi demensas ienebut gå ieneplågo álmmuk.³ Dajn dutkamijen ma li dagáduvvam li sieradusá sihke hámen ja båhtusijn.⁴ Dutkam Canadian jage 2013 rájes vuoset ij dåssju dav jut ienep ulmutja gudi gulluji ríjka nav gåhtjoduvvam first nations skihppáji, valla aj jut skihppáji suláj lågev jagev árabut ja aj jut ienep álmmå gá nissuna dáv diagnåvsåv oadtu.⁵

Globála dásen la iemeálmmugijn nievrep varresvuhta gá ieneplågo álmmugin, sæmmi guovlon⁶, dat aj vájkkut man dábálasj demænssa la, ja dasi makta gávnnu riekta sujto buorre kvalitiehtajn. Faktåvrå ma sierraláhkáj vájkkudi iemeálmmuga varresvuhtaj, li jáhkedahtte sivvan gá la ienep demænssa.

Uddni dutkaduvvá ienebut iemeálmmugij varresvuoda gáktuj gá åvddåla, valla ájn vájllu máhtto man láhkáj buoremusát dav hieredit ja giehtadallat, jali vaddet hiebaduvvam sujtot iemeálmmuga ulmutjijda gejna la demænssa. Árbbedábálasj

³ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013; Mayeda E. et.al.: [Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years](#). *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016; Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

⁴ Warren, L. A. et. al.: Prevalence and incidence of dementia among indigenous populations. A systematic review. *International Psychogeriatrics* 27 (12). 2015.

⁵ Jacklin K. et.al.: [The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada](#). *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.

⁶ Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

iemeálmukkultuvrajn máhttá demensa dádjadus liehket ietjálágásj. Symptåvmå demænssaj ælla agev gássjelisvuohjan jali skihpuðahka. Stuoráp sebrudagá diagnåvsåvædtsaga, diehtojuhkomdåjma, sujtto ja lagámusáj doarjjo organisierim soajttá ij dåjma kulturhiebadallama dagi.

Rijkajgasskasasj værmádahka la vuododuvvam, [The International Indigenous Dementia Research Network](#) (IIDRN) dutkijda, studentajda, skihppijviesojda, iemeálmuk- ja demænssaakterajda, oassálasstij USA:s, Canadas, Austrálias ja Aotearoas. Værmádagá ájggomus la akterajt lårptit gudi iemeálmugij ja demensajn barggi. Værmádagá dutke fysalattjat ja digitálalattjat gávnadi ja dágástalli dutkamdarbojt, lánudallat båhtusijt ja vuododit aktisajbargojt.

Iemeálmuga, demænssa ja nuorttarijkalasj álkadussebrudagá

Sámij ja inuihtaj riektá sujtto- ja huksosuorgen hiebaduvvi rijkajgasskasasj konvensjåvnåjn ja nasjonála lágajn. Skihppijsujto ja sosiáladievnastusá lágajn ja organisierimin la iesjguhtik hábme guhtik ríkan ja suohtanin. Li stuora gielalasj ja kultuvralasj sieradusá sámij gaskan Nuorttarijkajn, ja inuihta duola degu viessu sihke smáves sebrudagájn Ruonáednamin ja Københámnán.

Ij gávnuu åbbålasj gávvå dassta gáktu Nuorttarijkaj iemeálmuga vásedi jali adni álkadusdievnastusájt, valla nasjonála dásen muhem diedo gávnnuji. Vájku ávddånbme la buorep guovlluj mannam de gávnnuji ájn hieredime persåvnå sentreridum sujtu manna la alla dásse, hieredime ma máhti liehket nannusabbo várnnahis juohkusijda. Gå divna nuorttarijka juohki gaskan vuodosujto, fáhkatjieppesujto ja sosiáladievnastusá de soajttá liehket gássjel oadtnot jáhtuj aktiduvvam dåjmajt. Barggijt åttjudit ja máhtudakhásstalusá vájkkudi nievres kontinuitiehttaj sidjij gudi galggi oadtnot sujtv ja huvsov.

Vuonarijkan la læhkám politihkalasj ulmme vaddet sáme álmmugij dievnastusáv mij la kultuvralattjat hiebaduvvam sámijda daj fálaldagájn ma juo gávnnuji farra gå dievnastusájt ávddånahttet sierraláhkáj sáme álmmuga gáktuj. Sáme álmmuk adná varresvuodadievnastusájt sæmmi álu gá ieneplågo álmmuk dahká, valla ælla sæmmi dudálattja dajna sujtujn mij vatteduvvá. Vuojnnet ælla sieradusá sáme álmmuga ja ieneplågo álmmuga gaskan dasi mij guosská varresvuoda stáhtusij ja skihpuðakprevälænssaj. Muhtem

dutke dættodi sámiijn la ietjálágásj dádjadus varresvuodas, skihpudagájs ja giehtadallamis gå ieneplågo álmmugin la. Gávnnuji aj girjálasjvuodan buojkulvisá jut sáme ságasti skihpudagáj ja varresvuoda birra iehpenjuolga vuogij baktu ja metafåvråj. Gåvvå jut sámegielak ulmutja ienemusát sihti sáme barggijt iejvvit gå varresvuoda- ja pasiænntasujtto dievnastusájt adni la aj oadtnum ietjá gåvvå varrasap dutkamis, da vuosedi giellaano preferánsa li individuála ja dilláj tjanádum. Familljaj gullut ja árbbedábálasj vuoge ietjas dálkodit dættoduvvá muhtem åsijn girjálasjvuodas.⁷

La dutkamprosjækta jádon gåktu jur sáme demensajn vásedi ja adni álkkádusdievnastusájt Vuonan: Offentlig demensomsorg. Likheter og ulikheter i bruk av kommunale helse- og omsorgstjenester i områder med samisk og norsk bosetning.

Nasjonalt kompetansetjeneste for aldring og helse, mij la nasjonála máhtudakguovdásj Vuonan la manemus jagijt tjadádam moadda diehtojuohkemdåjma demensa ja demensasujo gáktuj ma li Vuona sámijda ájgodum, ja dahkam ræjdojt dasi. Ræjdo gávnnuji nuortta-, julev-, ja oarjjelsámegiellaj ja dárogiellaj.

Åvddål gå nanniduvvam láhka nasjonála unneplågoálmmugij ja unneplågogielajda doajmmaj bådij **Svierigin**, ådåjakmáno 1. biejve 2019, vattij ráddidus Sosiálastivrraj barggon kártilt máhltelis dárbojt máhmodoarjjaj varresvuohatasujton, ja sosialdievnastusán.⁸ Kárttimis, mij ij gehtja demænssaskihppij dievnastusájda sierraláhkáj, boahtá åvddán unneplågoláhka ja nasjonála unneplågogatjálvisá li unnán vuoroduvvam sihke jádedimen gå suohkanij ja regiåvnåj barggij, jut åvddågáttó gávnnuji ja jut dádjadus vállu danna manen nasjonála unneplågojn li sierra riektá. Unneplågolága njuolgadusá dålkkuduvvi moatte láhkáj suohkanijs ja regiåvnåjs ja nasjonála unneplåhkoálmmugij ávdåstiddjijs. Divnajn doajmmasuorgijen válluji bargge gejn la máhtudahka unneplåhko gielajn ja kultuvran. Gájbbádusá doarjjaj ja dievnastusájda unneplågogiellaj la muhtem guovlojn ráddjiduvvam ja rievddi ájge badjel, navti sjaddá suohkanijda ja regiåvnåjda gássjelabbo fállat nanos fálaldagáv sosiála- ja varresvuodadievnastusáj

⁷ Blix, B. H.: Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap. 2016.

⁸ Behovet av kunskap om den starkta minoritetslagen. En kartläggning av behovet av kunskapsstöd inom socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälsos- och sjukvården om lagen (209-724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Socialstyrelsen. 2019.

unneplågogielajda. Kártima vuosedi moadda dåjma ulmmejuohkusij gáktuj, valla dille málssu ednagit suohkanij gaskan.

Jagen 2017 álgadin regiåvnå Norrbotten, Västerbotten, Jämtland Härjedalen ja Dalarna prosjevtav [Kunskapsnätverk för samisk hälsa](#). Svieriga Sámedigge vuododij jagen 2018 varresvuoda-, boarrásij ássijj- ja valástallamnammadusáv, manna la lahka aktisasjbarggo máhttovärmádagájn. Aktan Sámedikkijn ja sáme organisasjåvnåj la værmádahka ávddånahttám [nasjonála stratesijav sáme varresvuoda gáktuj](#), danna la geriatrijkka akta vidá vuoroduvvam suorgijs.

Suoman la prosjækta tjerdalasj unneplågoj ja mujtodisvuoda birra, [ETNIMU](#), ávddånahttám nasjonála doajmmamodellajt ja tjiegnodahttám diedojt mujto ja mujtodisvuoda birra åbbålattjat tjerdalasj unneplågoj gaskan. Prosjækta la aj ienep diedojt vaddám ámmátulmutjijda ja studentajda sosiála- ja varresvuodasujton gáktu ulmmejuohkusijn bierri barggat.

Suoma stáhtta muhtem därjav vaddá sáme sosiála- ja varresvuodadievnastusáj fállamij. Dát dagáduvvá Sámedikke baktu. Sámedigge la tjielgadam ulmijt gáktu fállat sosiála- ja varresvuodadievnastusájt sámegiellaj. Valla diedádusá jagijn 2001 ja 2008 vuosedin dievnastusá sosiála- ja varresvuodadievnastusájn ællim dågålattja sámegiela gáktuj, suohkanij aj. Dagu ietjá nuorttarijkaj li sámegiela pasienta gássjelisuodajt vásedam iesjguhtik lágásj sjiemájn ma guoradaládijen aneduvvi, dagu mujtoggæhtjalimen, danna aneduvvi buojkuldagá ma li abmasa jali ælla relevánta boarrásap sámijda.⁹

THL, Varresvuoda ja álkkádusá instituhtta Suoman la tjadádam prosjevtav [sámi álkkádusá dássádusá gáktuj](#). SámiSoster la aj tjadádam moadda ávddånahttem- ja pilotprosjevtajt ja fállá sijdadievnastusáv sámegiellaj Enodagá (Enontekiö) suohkanin. Jagen 2017 oattjoj organisasjåvnnå europealasj guddnebálkkáv ietjas bargos ávdås, duola degu prosjevtajn man ulmme lij doarjjot sámiyt gænna la demænssa navti váj oadtjun kultuvalasj ja gielalasj därbojt ållidum musihka, duoje ja luonndovásádusáj baktu.

Ruonáednama ráddidus mierredij nasjonála demænssastratesijjav jagen 2013, dat lij vuolggám guoradallamis jages 2012.¹⁰ Pládna la ájn dåjman, valla ij la desti sämmi ájggeguovddelis.

⁹ Magga, R.: [Saamelaisen sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa](#). Yhteiskuntapolitiikka 75 (6). 2010.

¹⁰ [Demensredegørelse 2012](#). Departementet for sundhed. 2012.

Demænssasuorge ávdås vásstet Departementet for sundhed, sij tjuovvoli demænssastratesijja tjadádimev suohkanijn ja almulasj skihppijsujo (Sundhedsvæsenets) dåjmav. Guoradallamin jages 2012 bådij åvddån suláj 250 ulmutjijn Ruonáednamin lij diagnåvseridum demænssaskihpuðahka.

Jagen 2019 almodij dutkam- ja åvddånahttemprosjækta [Arktisk aldring](#) (AgeArc) vijdes tjielggidusáv vuorrasap ulmutjij diles Ruonáednamin. Diedádusá¹¹ vuodo la álmmuklåhko jagen 2018 ja vijdes etnográffalasj ságájdahttema. Dassta boahtá åvddån moadda lagámusá, valla e val gákja, vásedi gássjelis la guládallat ja diedojt oadttjot oajválattjajs ja suohkanijs. Li stuorra sieradusá suohkanij gaskan mij guoská sujttobarggij máhtudahkaj demensa ja demensa huvso birra, ja álmmugin la stuora dárbbo diedojt åttjutjit demensa birra. Diedádusán oajvvaduvvá nasjonála diehtovuorkká ja guládallamguojmme ruodnáednama suohkanijda, manna la åbbålasj vuojnno dassta makkir ressursa gávnnuji guhtik suohkanin.

Divna demænssaguoradallama dagáduvvi Dronning Ingrids Hospitalan, mij la Ruonáednama ríkkaskihppijviesso. Dáppe gávnnuji neurolåvgå, skihppijsujttára ja skihppijgymnasta gudi demensa suorgen barggi, valla oajválattja barggi dan guovlluj ahte galggá liehket máhttelis stuorep oasev demensa guoradallamis bájkálattjat tjadádit. Guoradallamræjddo RUDAN járggåluvvá jagen 2019 kalaallisut giellaj ja galggá validieriduvvat. Ruonáednama vuostasj nasjonála konferánssa demensa birra plániduvvá jahkáj 2020. Dan ávdås vásstedi Departementet for sundhed, Departementet for Sociale og Justitsområdet aktan dutke arktalasj vuorastuvvamprosjevtas.¹²

Iemeálmukperspektivva nuorttarijkalasj demensa aktisasjbargon

Jage 2015 rájes koordineri Nuorttarijkalasj álkkádusguovdásj nuorttarijkalasj demensværmádagáv rijka oajválattjaj ávdåstiddjij ja fáhkatjiehpíj. Værmádagá barggamvuodo li da nasjonála stratesijja ja mærrádusá ma demensa gáktuj gávnnuji.

¹¹ Nørtoft K. et.al.: [Eldre menneskers liv og helbred i Grønland. En rapport fra forsknings- og udviklingsprojektet Arktisk Aldring \(AgeArc\)](#). 2019.

¹² Mikaela Augustussen, Grønlands universitet, åvddånbuktemin Nuorttarijkalasj demænssaværmádhkaj, 2019 vuoratjismáno.

Jagijn 2013–2017 koordinerij Nuorttarijkalasj álkkádusguovdásj prosjevtav Samer med funktionsnedsättning, barggovadde lij Vuonarijka Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir). Duogásj lij nuorttarijkajn gávnnu binná diehto doajmmahiereduvvam ulmutjij birra gejn la sáme duogásj. Prosjevta boados lij ávddågehtjastibme, vihtta dutkam diedádusá ja akta prosjæktadiedádus manna lidjin policy oajvvadusá.¹³

Jagen 2017 oattjoj Nuorttarijkalasj álkkádusguovdásj sávadusájt dutkijs, suohkanijs ja ietjá berustiddjijs nuorttarijkajn lappit iemeálmmukperspektivav aj demensa suorgen. Aktisajbargojn Region Jämtland Härjedalen ja sáme ávvojahke Staare 2018 ásadij Nuorttarijkalasj álkkádusguovdásj vuostasj nuorttarijkalasj konferánsav iemeálmmugij ja demensa birra Staaren 2018 tjavtja. Konferánssaj tjähkanin ienebut gå 90 dutke, virggeulmutja nasjonála, regionála ja suohkana dásen, suohkanij sujetto ja huksosuorge bargge ja sáme sivijlasebrudahka.

Konferánsa oassálassste guorrasin jut nuorttarijkaj álkkádusvuogádagájn gávnnuji buorre ássje maj máhttá joarkket barggat. Duola degu gávnnuji ållo suohkanij Svierigin ja Vuonan sáme skávllå, ávddåskåvllå ja mánájsujtto, ja aj sáme boarrásijesujtto. "Sáme" báhko árval sámegiella aneduvvá ja jut ásadus dâjmaduvvá navti vaj dat hiehpá sáme kultuvrajn. Manjemus jagij ávddåniibme nav gáhtjodum persávnå sentrieriduvvam vuorrasij- ja demensasujto guovlluj vájkkut stuorep oasse sujetos vuolggá indivijda ja indivijda duogátjis, berustimijs ja máhtojs, mij merkaj sáme perspektivva oadtju luondulasj sajev sáme guovlojn ja ulmutjijda gejna la sáme identitiehtta. Da aj ienebut gå ávddål guosská lagámusájda.

¹³ Huuva K. et.al.: *Kunskapsläge: Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund*. Nordens välfärdscenter. 2014; Melbøe L. et.al.: *Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2016; Uttjek, M.: *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Umeå universitet och Nordens välfärdscenter. 2016; Gjertsen H. et.al.: *Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder*. UiT Norges arktiske universitet og Nordens velferdssenter. 2017; Edin-Lillegren A. och Flykt K.: *Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige*. Glesbygdsmedicinskt centrum, Västerbottens läns landsting och Nordens välfärdscenter. 2017; Hokkanen L.: *Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities*. Nordic Welfare Centre. 2018; Dahlberg A. och Bergström J.: *Slutrapport. Personer med funksjonsnedsettelse med samisk bakgrunn*. Nordens velferdssenter. 2018; Bergström, J.: *Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund. Policyrekommendationer*. Nordens välfärdscenter. 2018.

Konferánsa mañjela, gidán jagen 2019, vuododuváj nuorttarijkalasj værmádahka iemeálmmugij ja demænssaj, danna oassálassti oajválattjaj ávdåstiddje, dutke ja bargge sujto- ja huksoprofesjåvnåjn, Suoman, Vuonan, Svierigin ja Ruonáednamin. Værmádahka la akta gálmåt tiebmáværmádagájs Nuorttarijkalasj álkkáusuovdátja værmádagá vuolen. Ájggomus la aktan dárbojt identifisierit ådå dutkamijda, dåjmajda ma máhtudagáv lappptiji ja járggålit ja hiebadit diagnåvserimvædtsagijt sámegiellaj ja kalaallisut giellaj.

Hásstalusá ja oajvvadusá juohkusijs vuostasj nuorttarijkalasj konferánsan iemeálmmugij ja demensa gáktuj

Hásstalus 1

Vánes diedo riektáj birra ja majt da merkahi, suohkanij ja riektáguoddij gaskan

- Riektálága li rámmalága ma muhtem mudduj e suohkanijs vieleduvá, muhtem mudduj e vatte suohkanijda almma ræjdojt jalik sijá åvdåsvásstádusájt nuoges tjielggasit definieri. Moadda suohkana barggi “sæmmi gájkajda” prinsihpa milta, valla duodan dat merkaj álkádusdievnastusá sjaddi sæmmi lágatja, e dássásattja.
- Giella ja tjerdalasjvuhta regissterij gártjedibme vájkkut váj suohkanijda sjaddá gássjelabbo “gávnnat” sámijt. Stuorra stádasuohkana ma doarju moattebelakvuodadájmajt ja - prosjektajt majt sivijla sebrudahka jádet e sáme organisasjávnájt doarjo, danen gå sáme e gullu ulmmejuohkusij mij galggá “sebrudahteduvvat”.
- Ij la javladuvvam “Demænssa” gávnnu (vuorrasap) sámij ja inuihtaj gaskan skihpudak namán. Moadda sáme ælla bessam oahppat lâhkåt ja tjállet sámegiellaj, ja sij e máhte ávkástallat tjál拉斯j diehtojuohkemábnnasijt ietjasa giellaj. Ienebu gejna la iemeálmmukduogásj lulun galggat ietjasa riektájt dåbddåt, majt merkaj sáme háldadimsuohkanin årrot ja makkir riektá lága vaddi viesáidija gudi e háldadimsuohkanin åro.

Oajvvadus

1. Nasjonála njuolgadusá ja mærrádusá sujto ja huvso gáktuj ulmutrijda gejna la demænssa hæhttiji iemeálmmukperspektivav

vieledit ja dan praktihkalasj vájkudusájt, duola degu iednegiella, dálkkum, "iellembirrasa perspektijva", kulturbuojkuldagá, sensitivitiehtta ja nav gáhtjodum cultural safety.

Demænssajuhkusijn, doarjja giehtadallij ja ietjá suohkana ávdåstiddjij galggá liehket tjielgga barggogåhttjom subtsastit makkir riektá ájnegas viesádijn li iemeálmugij ja unneplågoj nasjonála lágaj gáktuj.

2. Sáme háldadimsuohkana dárbahi njuolgadusájt, rádijt ja ietjá lágásj doarjjagjt ma li nasjonála dásen ávddånahteduvvam gáktu riektálágajt máhttep praktihkalattjat tjadádit. Nasjonála oajválattja lulun galggat hábbmit ja fállat duohta diehtojuohkemdåjmajt majt sáme háldadimsuohkana máhti adnet, ábbålattjat sámij birra ja dárkkelappot makkir riektá li ja gási máttá gujddit jus riektá e vieleduvá .
3. Akta vejulasj doajmma nuorttarjka dásen máttá liehket kárttit ja buohtastahttet guoskavasj riektálágajt ja gáktu da bájkálattjat li implementieriduvvam Vuonan, Svierigin, Suoman, Ruonáednamin ja vejulattjat Danmárkon.

Hásstalus 2

Vánes máhtudahka gielan ja kultuvran suohkanijen

- Vuona ja Svieriga suohkana vuorjját sáme giella- ja kultuvrramáhtov gájbbedi gå barggijt åhtsi. Ruonáednamin vájlluji bargge gudi dádjadi ja ságasti kalaallisut gielav.
- Vuonan gávnnu skihppijsujttáråhpodus man oahppogirjijn la sáme perspektivva. La dåssju akta åhpodus manna la sierra prográmma hábbmiduvvam. Dav vuoset dutkam mij åvddånbuvteduváj konferánsan.¹⁴ Suoman la prosjækta tjadáduvvam manna la sáme giella- ja kultuvrramáhtto sierra diakåvnnå- ja skihppijsujttáråhpodusán, valla åbbålattjat la sáme perspektivva viehka vuojnnemahtes svieriga ja suoma åhpodusájn varresvuoda, skihppijsujo ja sosiála suorgijen.

Oajvvadus

1. Suohkana dárbahi systematiserit bargojdisá gå galggi barggijt åttjudit gejna la máhtudahka sáme gielan ja kultuvran. Álggolávkke máhttá liehket tjállet almodusájn mielas vuorddá sáme åhttsijt, dagu Straejmien tjielte (Strömsunds kommun) Svierigin dakhá. Suohkana lulun aj galggat stiellit ådå merihta-, barggovásádusá- ja bálkkámáhttelisvuodajt barggijda gejna la relevánta máhtudahka gielan ja kultuvran.
2. Dárbaj máhttovuododum ábnnasijt sámj ja inuihtaj árbbedábálasj vuojno milta demensa gáktuj, ja meritierijiddje sertifisierimav dajs barggijs majna la sáme ja inuihta kultuvrramáhtudahka, duola degu vásádusá Silvia- sertifisierimis Svierigin. Máhttá åvddånahttet praktihka lahka vuodoåhpodusáv sáme kultuvrramáhtudagán divna virggeulmutijida sujetto-, huvso- ja sosiáladievnastusán sáme háldadussuohkanijen. Vuodulasja avtagerdak gatjálvisá degu "mij la sábme" ja "årru gus sáme stuora stádan?" hæhttu problematisieriduvvat ja vássteduvvat åhpodusán.

¹⁴ Eriksen, L. T., Bongo, B. A. og Mehus, G. [Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap?](#). Nordisk sygeplejeforskning, 7 (3), 239-249. 2017.

Hásstalus 3

Vánes ræjdo bæjválasj bargon ja ræjdo maj dåjmaav åvddånahtti

- Muhtem ræjdo li Vuonan åvddånahteduvvam, duola degu diagnåvserim ja diehtojuohkem lagámusájda, valla ájn la stuora vánesvuohta ræjdojs ma li kultuvrraj hiebaduvvam ja/jali járggåluvvam divna sámegielajda ja kalaallisut giellaj.

Oajvvadus

1. Máhttelis doajmma nasjonála ja nuorttarijkalasj dásen la ásadit jahkásasj arienájt háldadussuohkanij jådediddjijda ja barggijda gånnå bessi gávnadit ja vásádusájt lánudallat.
2. Ietjá máhttelis doajmma, mij aj máhttá tjadáduvvat nasjonála jali nuorttarijkalasj dásen, la identifisierit ræjdojt ma juo gávnuji ja aneduvvi nuorttarijkajn. Vijddásabbo luluj buorre identifisierit máhttelis relevánta værmádagájt, ræjdojt ja metåvdåjt ma li unneplågojda åvdeduvvam degu duortnusvággelattjajda, svierigasuobmelattjajda, guojnajda ja juvdájda. Kárttim máhttá aj gávvidit dåjmajt suohkanij, degu vuorrasisjida ja biejvvedåjma majna la sáme sisadno. Aj systematihkalasj tjoahkkim lagámusáj subtsasijs luluj máhttet aneduvvat vuodon suohkanij dåjmaj åvddånbmáj. Buoragit vuorbástuvvam buokkulvisájt luluj máhttet tjoahkkit digitála, nuorttarijkalasj ræjddogijssáj, mav de juogat iesjgenja nasjonála demænssa máhtudagá guovdátjjij baktu ma juo gávnuji.

Hásstalus 4

Gåktu joarkkep nuorttarijkalasj aktisasjbargujn iemeálmmugij ja demensa ássjij?

- Dárbaj nuorttarijkalasj tiebmáværmádagáv demensa ja iemeálmmugij gáktuj, oassen almulasj nuorttarijkalasj aktisasjbargos demensa birra ja danna hæhttú liehket nanos ja stuoves ruhtadibme. Tiebmáværmádahka bierri tjielgadit gåktu máhttá systemáhtalattjat barggat Sámedikkij ja Ruonáednama åvdåstiddjij siegen.
- Tiebmáværmádagán luluj máhttet liehket lájddistiddje rälla ressursaj identifisierimin, duola degu diagnostiserimvædtsagijt, dárkestimlista ja muodugattja majt máhttá járggålit ja hiebadit ietjá nuorttarijkaj adnuj (gehtja badjelin). Værmádagán máhttá aj liehket roalla identifisierit ja ævtodit tjoavddsijt ådå dárbojda, duola degu ræjdojt ja barggovuogijt ma li hiebaduvvam nuorap ulmutijida gejn la demænssa ja gudi iemeálmmugij gulluji.

Oajvvadus

1. La dárbo nuorttarijkalasj kártimbargguj mij tjielgat makkir nuorttarijkalasj ja rijkajgasskasasj dutkama juo gávnnuji demensa ja iemeálmmugij birra. Tiebmáværmádahka luluj máhttet álgadit dágástallamav nasjonála oajválattjaj gåktu kárttimav nuorttarijkalasj diehtoportálajda sebrudahttet.
Tiebmáværmádahka luluj aj máhttet gæhttjat makkir máhettelisuoda li nuorttarijkalasj aktisasjbargov måvtåstuhttet dutkamin, duola degu gåktu duot dát doajmma vájkkut jali diedalasj kárttim dárbojs. Aktisasjbarggo rijkajgasskasasj dutkamværmádagájn iemeálmmugij ja demensa gáktuj luluj aj máhttet hiehpat.
2. Tiebmáværmádahka ja Nuorttarijkaj álkadusguovdásj lulun galggat identifisierit makkir máhettelisuoda li sáme ja ruodnáednama perspektijvajda dálásj nuorttarijkalasj aktisasjbargon guhkássujton, duola degu sebrudahttet suohkanijt Ruonáednamin ja sáme háldadimsuohkanijt Vuonan, Svierigin ja Suoman.

Girjálasjvuhta

Listan li dåssju girje ma biejaduvvin åvddårn konferánsan jali ma li aneduvvam åvddånbuktemij vuodon dåppe.

Anderson, Ian et. al.: Indigenous and tribal peoples' health (The Lancet-Lowitja Institute Global Collaboration). A population study. *The Lancet* 388. 2016.

Blix, B. H.: *Helse- og omsorgstjenester til den samiske befolkningen i Norge – En oppsummering av kunnskap*. 2016.

Blix, B. H. og Hamran, T.: "They take care of their own". Healthcare professionals' constructions of Sami persons with dementia and their families' reluctance to seek and accept help through attributions to multiple contexts. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1). 2017.

Eriksen, L. T. et.al.: Urfolksperspektiv i utdanning. Sykepleierutdanninger i Norge uten urfolkskunnskap? *Nordisk sygeplejeforskning* 7 (3). 2017.

Jacklin, K., and Warry, W.: Forgetting and forgotten: Dementia in Aboriginal seniors. *Anthropology and Aging Quarterly* 33 (13). 2012.

Jacklin K. et.al.: The Emergence of Dementia as a Health Concern Among First Nations Populations in Alberta, Canada. *Canadian Journal of Public Health* 104 (1). 2013.

Jacklin, K. et. al.: Informal dementia caregiver among Indigenous communities in Ontario, Canada. *Care Management Journals* 16 (2). 2015.

Hulko, W. et.al.: Views of First Nation Elders on memory loss and memory care in later life. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 25 (4). 2010.

Lanting, S. et.al.: Aboriginal experiences of aging and dementia in a context of sociocultural change: Qualitative analysis of key informant group interviews with Aboriginal Seniors. *Cross Cultural Journal of Gerontology* 26 (1). 2011.

Magga, R.: Saamelaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämisen haasteet Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6). 2010.

Mayeda E. et.al.: Inequalities in dementia incidence between six racial and ethnic groups over 14 years. *Alzheimer's & Dementia* 12 (3). 2016.

Mehus, G. och Bongo, B. A.: *Kunnskapsoppsummering og litteraturgjennomgang av samiske helse- og omsorgstjenester - med særlig vekt på demens, terminalomsorg og kulturens betydning i pleie- og omsorgsutøvelsen*. HiF-rapport 2012:3. Høgskolen i Finnmark 2012.

Mehus, G. och Moffitt, P.: Important Factors When Communicating with Sami Patients About Health, Illness and Care Issues. *Nordisk sygeplejeforskning* 8 (4). 2018.

Smith K. et.al.: High prevalence of dementia and cognitive impairment in Indigenous Australians. *Neurology* 71 (19). 2008.

Policydokumenta ja web-ressursa

- [Vuonarijka demænssastrategija](#)
- [Svieriga demænssastrategija](#)
- [Suoma mujtoprogramma](#)
- [Ruonáednama demænssastrategija](#)
- [Aldring og helse \(Vuodna\) vædtsaga ja diedo sámij ja demensa birra](#)
- [Mij la demænssa, álkkeslågos demensa birra, hiebaduvvam doajmmahiereduvvam ulmutjijda ja sidjj gænna li kognitijvalasj doajmmahieredibme, gávnnu nuorttasámegiellaj, julevsámegiellaj ja oarjjelsámegiellaj ja vidá nuorttarjka gielajda ja ieñjilsgiellaj.](#)
- [Nuorttarijkaj demænssaværmádahka](#)
- [Tiebmáværmádahka iemeálmmugij ja demensa gáktuj](#)

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org